

SZEMLE

Vizkelety András: Az európai prédikációirodalom recepciója a Leuveni Kódexben – Die Rezeption der europäischen Sermonesliteratur im „Löwener Kodex”. Bp. 2004. Akadémiai K., 301 l. + 12 t. /Fragmenta et Codices in Bibliothecis Hungariae 4./

Vizkelety András könyvét, az MTA–OSZK Fragmenta codicum kutatócsoportjának újabb publikációját azzal a jóleső érzéssel teszi le az olvasó, amely az alaposan átgondolt és kiérlelt, lenyűgöző kompetenciával megírt, gondos szerkesztése folytán kristálytisztán áttekinthető és igényesen kivitelezett kiadványok használatát követni szokta. Ráadásul a könyv olyan izgalmas olvasmányt kínál, hogy alig lehet nem egyvégében elolvasni.

A Leuveni Kódex neve általában csak az Ómagyar Mária-siralommal (ÓMS), az első magyar nyelvű verssel kapcsolatban hangzik el még a professzionisták diskurzusában is. Kevesen szorgalmazták eddig a magyar szövegmélek legközvetlenebb kontextusában együtt olvasható – és egyébként további magyar glosszákat is megőrző – latin szövegtárhalmaznak a tanulmányozását abból a célból, hogy a vers leírásakor vagy lemásolásakor egy 13. századi magyarországi szerzetesi közösségben hozzáférhető eszmei horizontnak a versre is rávetülő konzekvenciái láthatóvá váljanak. Még kevesebben ismerték fel, hogy a kódexbe összemásolt prédikációk a verstől függetlenül is középkori szerzetesi műveltségünk feltárásának ritka lehetőségeit kínálják. Mind tartalmi, mind formai tekintetben sermo-típusú prédikációirodalmunk legkorábbi évszázadába enged bepillantást a gyűjtemény, a benne összemásolt pré-

dikációs minták teológiai műveltségünk európai forrásvidékeit, kapcsolódási pontjait teszik láthatóvá, a válogatás mikéntjének, a csoportosításnak, az átdolgozásnak, a hazai viszonyok közötti akkomodációnak a megfigyelése pedig az egyetlen lehetőség arra, hogy a dogmatikai tudnivalók és a valláserkölcsei normák feltehető célközönsége tekintetében az írástudók körében élő ítéletekről is megtudjunk valamit. A középkori vallási élet mindennapjaihoz hozzátartozó, tömeges recepcióban felszívott prédikációirodalom fontossága jóval nagyobb annál, mintsem hogy csupán első versünk háterszágának feltárása irányába igyekezzünk betájolni annak kutatását.

Az európai medievisztika is csak az elmúlt években nőtt fel igazán ahhoz a feladathoz, hogy az ehhez a hihetetlenül bonyolult feltáró és felmérő munkához szükséges kutatási segédeszközöket és módszereket kikísérletezze. Ebben a tekintetben Johann Baptist Schneyer (1908–1979) az 1150–1350 közötti latin sermoirodalom szövegeit rendszerező repertóriumának 1969-ben megindult sorozata hozta a döntő áttörést, annak a kitapasztalása pedig, hogy részint ezzel, részint a kilencvenes évek óta elektronikus formában is feldolgozott régi és már erre a médiumra megalkotott új szövegtárakkal és további feltáró eszközökkel mire is lehet menni, meddig is lehet eljutni, már lényegében az új ezredévre maradt. A Fragmenta codicum kutatócsoport tagjai világszínvonalon dolgoznak, és sorra jelentetik meg középkori irodalmunk szövegkiadásait és színtetizáló monográfiáikat is.

Vizkelety András kötete a Leuveni Kódex kutatástörténetének és a provenienciájáról tud-

ható tényeknek az összefoglalása után a kodikológiai és paleográfiai leírásra tér, és itt elsősorban a kötés makulatúraanyagához felhasználta latin közjegyzői okiratról és német urbáriumtöredékről ismert új adatokat. Az utóbbi egyértelműen a pettaui (szlovénül Ptuj) domonkosok 15. századi könyvkötői tevékenységével hozható kapcsolatba, feltehető tehát, hogy a kódex mai kötését itt és ekkor nyerhette el, de az is valószínű, hogy a könyv csak rövid ideig volt Petauban. 15. századi egybekötése előtt a kézirat két külön részből állott, s mivel a magyar nyelvemlék az első rész utolsó levelének verzóján található, a sűrű használatban elzsírosodott, helyenként olvashatatlanra kopott. A két rész azonban az egybekötés előtti időben is összetartozott, hiszen azonos kezek írása mutatható ki bennük. A szövegeket lejegyző scriptorok közül kettőnek az esetében vannak magyar voltokra utaló indíciómok. Egyikük magát az ÓMS-t jegyezte le, a másik keze vonása a magyar glosszák írásában ismerhető fel, és mindketten számos latin szöveg másolója is a kódexben. Hogy egy időben, ugyanannak a szerzetesi konventnek voltak a tagjai, azt egyértelműen igazolja, hogy a kötet Damiani Szent Péter-homíliáját együtt, egymás írását folytatva másolták le. A többi előforduló kézírások – köztük jelentős szövegmennyiséget lejegyző ún. törzs- vagy szövegkezek – kizárólag latin nyelvű szövegeket másoltak, így esetükben semmiféle adat nem erősíti meg, igaz, nem is cáfolja, hogy szintén magyarországiak vagy akár a két magyar scriptor közvetlen munkatársai lettek volna. A konzultációra felkért külföldi paleográfiai szaktekintélyek sem tartják lehetetlennek, hogy akár az egész kódexet is másolták Magyarországon.

Vizkelety könyve a továbbiakban lényegében e paleográfiai megállapítások mentén bomlik két világosan elkülönülő részre. Előbb a kódex teljes tartalmának analitikus jegyzékét kapjuk a kézirat rendjében előrehaladva, és hozzá az összes adatot, amely a lemásolt szövegek azonosításának eredményes vagy eredménytelen voltáról számol be. A könyv második részében viszont kizárólag a két kétségtelenül magyar scriptor kap további szerepet. Vizkelety világos átirási elvek

alapján teljes terjedelmében sajtó alá rendezte a kódex összes általuk bemásolt magyar és latin nyelvű szövegét, pontosította hivatkozásait, felkereste hivatkozás nélküli auktoridézeteit, és ahol a nemzetközi sermokat által regisztrált latin szövegeknek voltak megfelelőit, külön kritikai apparátusban azok legalább egy-egy, de olykor több elérhető változatával is összevetette őket. A könyvnek ez a második része előbb az ÓMS keze, majd a glosszázó kéz által leírt szövegek kéziratbeli sorrendjében halad.

A kódexbe lejegyzett prédikációk szerzőinek azonosításához maga a kódex csak egyetlen helyen ad segítséget, az összes többi szerzői név modern segédkönyvek segítségével volt kideríthető. E nevek csaknem mind a 13. század modern szerzői, vagyis sermoírók; homília-típusú prédikáció egyetlenegy van az egész kódexben, a 11. századi Damiani Szent Péter szövege, aki a kódex egyedüli bencés írója. Az azonosított 13. századi szerzők között van egy világi pap (Robertus de Sorbone), egy ciszterci (Leo Cisterciensis) és két ferences szerzetes (Szent Bonaventura és Johannes de Castello), a többiek mind, a kódex rendi származásának megfelelően, dominikánusok (Aldobrandinus de Cavalcantibus, Constantinus de Orvieto, Hugo a Sancto Caro, Johannes Balistarii, Johannes de Opreno, Petrus Remensis, Reginald de Piperno, Stephanus de Borbone, és az itáliai és franciaországi írók között egy sziléziai is lehet találni, Martinus Oppaviensist). A domonkos rend vezető tekintélye, Aquinói Szent Tamás kizárólag olyan prédikációkkal szerepel a kódexben, amelyeket a mai kutatás a neve alatt hagyományozódó, ám nem hiteles szövegeknek tekint. Természetesen a többi szerzői attribúció sem kétely nélkül való, és ez kitűnő alkalom Vizkelety számára, hogy rövid exkurzusban foglalja össze azokat a módszertani eljárásokat, amelyekkel az azonos vagy különböző szerzők dolgában, teljesítményüket az egyéni írásmódok, az eltérő rendi igények és az eltérő kódexfunkciók tengelyein mérve tájékozódni lehet.

Az analitikus tartalomjegyzék teljesen világossá teszi, hogy a kódexnek az ÓMS-sal záruló első részében de tempore sermociklusokat má-

soltak össze. Az első ciklus Hugo a Sancto Caro beszédein alapszik, de míg az evangéliumok és a szentleckék themáit követő két ciklusát a külföldi kéziratok általában külön-külön jegyezték le, a Leuveni Kódexben ezek egymásba fonódnak. A második, kevésbé teljes de tempore sorozat nagyrészt eddig azonosítatlan szövegeket tartalmaz. A következő ciklusban ismét főként Hugo a Sancto Caro szövegei találhatók, a negyedik, a leggazdagabb de tempore sor viszont egy 15. századra datált velencei kódex névtelen sermóival mutat nagyfokú egyezést. A kódex első részének végén, az ÓMS közvetlen környezetében néhány, különböző ünnepekre készült vegyes sermoszöveg áll.

A kódex második részében de sanctis ciklusok sorakoznak, amelyek közül az elsóban alig akad más kézirat alapján azonosítható beszéd. E ciklus sorozatát időrendben a negyedik folytatja majd, közöttük két további beszéd sor áll. A négy ciklust üdvtörténeti, teológiai, aszkétikai fogalmakhoz fűzött rövid megjegyzések, Vizelethy jogos gyűjtőmegnevezése szerint „*materiae praedicabiles*”, majd különböző beszédek, divisiók és dictumok követik. Még két nagybőjti ciklus is következik ezután, majd a kódex utolsó másfél tucat levelén elsősorban a glosszázó és néhány más betoldó kéz különböző beszédeket, beszédvázlatokat, fohászokat, dictumokat, magyarázatokat jegyzett le.

Vizelethy Andrásnak a két magyar kéz által leírt szövegek kiadását tartalmazó rész egyes szövegei elé fűzött, rigorózus egyöntetűség helyett mindig a megvilágítani kívánt szöveg jellegzetességeihez igazodó bevezetői egytől egyig olyan mestermunkák, amelyek a tanpéldák tisztaságával mutatják be a Szent Bonaventura által kifejlesztett szerző-tipológia egyes eseteit, vagyis olyan helyeket, ahol a magyar szerzeteseket sorra hol egyszerű scriptornak, hol compilatornak, hol commentatornak, hol pedig tulajdonképpen auctornak lehetne nevezni. Vizelethy levelezései sokat felfednek és megvilágítanak abból a sokrétű, izgalmas kalandból, azokból az átgondolni valókból, amelyek alapján egy efféle döntés megszülethet. Míg a két kéz által lejegyzett szövegek nagyon széles ívben szóródnak e tipológiai skála

mentén, a további kezek is lejegyezték a kódexbe két olyan latin szöveget, amelyekkel kapcsolatban kétségtelen bizonyossággal vagy erős érvekkel igazolva lehet beszélni magyarországi személy auctori minőségéről, így a szövegkiadásba a két magyar másoló által lejegyzett korpuszon túl e két további szöveg is bekerült. Az egyik az ÓMS keze által leírt Katalin-sermo után áll és talán egy hazai rendház évfordulós ünnepéhez kapcsolódik (ez érdemi megfontolásokat tesz szükségessé abban a tekintetben, hogy a másolás helye egy Szent Katalin patronátusa alá helyezett dominikánus konvent lehetett), a másik Szent Domonkos ünnepére készült, és szövegszerűen említi is az „*etiam in nostra Hungaria*” fordulatot. Egyébként magyar származású szertről is csak egyetlen prédikáció szól a kódexben, ez a Szent Erzsébet-sermo a glosszázó kéz írása, talán a műve is (21. sz.). Minthogy egy másik olyan szövegnek, amelynek a glossator nemcsak szerkesztője, hanem bizonyos részeinek talán a szerzője is volt (16. sz.), a kódexben – közvetlenül magyarországi személyhez ez idő szerint nem kapcsolható – közeli mintája is megtalálható, ezen a ponton ismét többletet kapunk: nemcsak a mintául szolgálhatott további szöveget a kódexből, hanem egy müncheni kézirat részletét is, amely a téma és a kidolgozás hasonlóságának nemzetközi mezőnyét szemlélteti.

A kódexbe a két szerzetes által bejegyzetteken végigtekintve világos, hogy két eltérő egyéniségről van szó. Az ÓMS kezével esetleg szerzői kapcsolatba hozható szövegek sok auctoritás-idézetükkel és exemplumukkal tűnnek ki, s mivel az utóbbit az *ars praedicandi* kézikönyvei inkább a laikusok számára készült beszédekben ajánlják, ez alkalmasint a *Planctus* magyar átdolgozásának közönségéről folytatott vitákhoz is hozzászólást jelenthet. A glosszázó szerzetes esetében viszont mindenekelőtt kiváló bibliai ismeretei a feltűnőek, ortográfiája pedig olaszos hatásokat tükröz. Mindketten nagy számban jegyezték le és különös gonddal építették fel a Mária-ünnepekre szóló beszédeket.

A kötet végén, mindössze kilenc lapon Vizelethy András összegzi és értékeli is azokat az

eredményeket, amelyek a két magyar scriptor munkáját áttekintve az európai prédikációs irodalom hazai beágyazódásáról, sőt a magyarországi latin sermoirodalom európai recepciójának korai állomásairól most világossá váltak (az utóbbihoz bécsi és velencei kódexek a Leuveni Kódexével párhuzamos magyar vonatkozású anyaga szolgáltat adatokat). A magyar kódexíró szerzetesek munkája új fényben mutatja a 13. század végi teológiai műveltséget: „az európai, elsősorban itáliai, kisebb mértékben franciaországi, főképpen dominikánus sermoirodalom egykorú vagy közel egykorú legjobb művelőinek produktumai ismertek voltak hazánkban, sőt ezek mintájára magyar domonkosok névös prédikációkat szerkesztettek.” (262–263.)

Úgy vélem, hogy a Leuveni Kódex prédikációinak magisztrális feltáró munkája, az e munkából levont tapasztalatok és az elegáns mérték-tartással megfogalmazott következtetések egyben a vizsgálat új szakaszát alapozhatják meg. A nemzetközi sermorepertóriumot összeállító Schneyer nevéhez olyan publikációk is kapcsolódnak, amelyek a feltárt prédikációanyagának középkori homiletikai elméletekkel való összefüggéseit világították meg, vagy a magukban a szövegekben, például azok prothemáiban olvasható megállapításokból egész szinkron elméleti rendszereket tettek rekonstruálhatóvá (*Die Erforschung der scholastischen Sermones und ihre Bedeutung für die Homiletik: Ein Hinweis auf die Bedeutung der scholastischen Sermones für die Theologie, Scholastik*, 39[1964]; *Die Unterweisung der Gemeinde über die Predigt bei scholastischen Predigern: Eine Homiletik aus scholastischen Prothemen*, München etc., Schöningh, 1968 /Veröffentlichungen des Grabmann-Institutes zur Erforschung der Mittelalterlichen Theologie und Philosophie, N. F., 4/). E kezdeményezésekből azóta szintén virágzó kutatási témák lettek világszerte, amelyek az elsősorban a dogmatikai és hermeneutikai kérdéseknek, a szorosabban irodalmi jellemzők közül pedig főként a *divisio* és a belőle adódó diszpozíció vizsgálatának a főlényé uralta elemzéseket az implicit vagy explicit műfajelméleti tudatosság feltárását célzó irányokkal tudták kiegészíteni. Egyedül Vizke-

lety András nagyszerű könyvében is kitűnő anyag van együtt ezeknek a kontextusoknak a kibontásához.

KECSKEMÉTI GÁBOR

Tomka Szászky János: Magyarország első történelmi atlasza. Bp. 2004. Képzőművészeti Kiadó, 60 l.

Tomka Szászky János (1692–1762) a magyarországi pedagógiatörténet jelentős alakja, aki elsőként oktatta – 1734-től, a pozsonyi evangélikus líceumban – Magyarország történetét önálló tárgyként. Számos kiadott és kéziratban maradt írása ismeretes, ezek közül kettőt, az első magyar történelmi atlaszt és az ezt kiegészítő *Introductiót* tartalmazza a recenzeált kötet, amelyben Klinghammer István akadémikus „Beköszöntő”-je (5.) után előbb Török Enikő írását olvashatjuk „Tomka Szászky János és atlasza” címmel (7–8.), majd Tóth Gergely alapos tanulmányát „Tomka Szászky János történelmi térképeinek forrásai”-ról (9–13.); ezt követik a jeles 18. századi kartográfus 1750/1751-ből cím nélkül ránk maradt történelmi atlaszának térképei Tóth Gergely magyarázataival (15–36.), majd Tomka Szászky *Bevezetés az ókori és középkori Magyarország földrajzába* című, 1781-ben megjelent történeti földrajzi művének bőséges jegyzetanyaggal ellátott magyar fordítása (37–51.); a kötetet Rövidítésjegyzék (52.) és a „Bevezetés...” helynévanyagát tartalmazó Névmutató (53–60.) zárja.

Török Enikő tanulmánya tudtunkkal Tomka Szászky János eddigi legteljesebb életrajza, amely több ponton (pl. a születési dátummal kapcsolatban) korrigálja korábbi téves ismereteinket: részletesen kitér a jeles pedagógus magyarországi (zólyomi, füleki, rozsnói, besztercebányai, győri és pozsonyi), ill. német földön (Jénában) folytatott tanulmányaira, kiemelve, hogy Tomka Szászky 1717-től Bél Mátvás tanítványi köréhez tartozott – ami egyébként később szakmai pályájának alakulását is meghatározta –; továbbá ismerteti Tomka Szászky munkásságát, különös